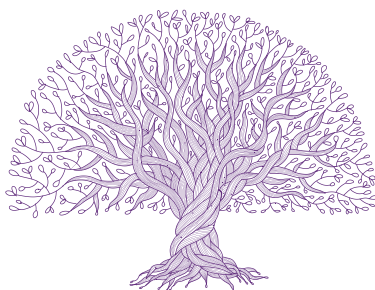

SOPHIE GALABRU

FAMILIE

EEN FILOSOFISCHE
ZOEKTOCHT NAAR
WAT ONS BINDT

ten have

Oorspronkelijk verschenen onder de titel *Faire famille. Une philosophie des liens*

© Allary Éditions, 2023

© Nederlandse vertaling: Uitgeverij Ten Have, 2024

Postbus 13288

3507 LG Utrecht

www.uitgeverijtenhave.nl

Omslag Villa Grafica

Foto auteur Juliette Paulet/Allary Éditions

Zetwerk Elgraphic

ISBN 978 90 259 1288 8

ISBN e-book 978 90 259 1289 5

NUR 730

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij Ten Have vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

HOOFDSTUK 1

Stichten

‘De familie zal altijd de basis zijn van de samenleving.’

Honoré de Balzac, *Le curé du village*

Als je het hebt over ‘familie’ geef je aan dat je deel uitmaakt van eenzelfde groep: mijn familie, dat ben ik. Een insluiting waardoor een gevoel van verbinding en gelijkenis zou ontstaan dat dit geheel zou versterken. Deze definitie is nogal vaag. Ze lijkt te willen zeggen dat we, zodra we ons dicht bij andere wezens voelen, en zelfs een fysieke of mentale gelijkenis of een gevoel van verwantschap zouden ontdekken, een familiegroep vormen. Maar hoe zit het dan met degenen met wie ik omga (mijn vrienden) of met wie ik werk (mijn vakgenoten)? Kunnen al die groepen met wie ik verbonden ben door een groepsgevoel en een gevoel van gezamenlijkheid een familie vormen? Ja. Na Françoise Sagan heb ik altijd gedacht dat er ‘naast degenen met wie je je bloed en je kindertijd deelt, ook toevallige families bestaan’.¹ Ik moet toegeven dat het geen erg nauwkeurige benaderingswijze is: gebruikmaken van een begrip of een woord om het te hebben over dingen die lijken op families, maar het niet noodzakelijkerwijs zijn. We doen dat echter wel vaker. Het is zelfs een houding die door de filosoof Ludwig Wittgenstein² is geanalyseerd. Hij beweert dat we het gebruik van begrippen

zouden moeten vervangen door dat van ‘familietrekjes’. We zouden ons kunnen bevrijden van de filosofische kwaal die eruit bestaat dat we zoeken naar nauwkeurige en vastgestelde begrippen om dingen aan te kaarten die in werkelijkheid niet zo streng gescheiden zijn. Een familietrekje is een gemeenschappelijke eigenschap die te zien is bij verschillende leden van een groep.

Deze opmerking van Wittgenstein kunnen we ook toepassen op het idee familie, een term die zich niet zo eenvoudig en niet zo goed laat afbakenen. Er bestaat een grote hoeveelheid soorten families in de geschiedenis en de tijd, die zowel gemeenschappelijke als verschillende eigenschappen hebben. In mijn ogen is het interessanter de gezamenlijke kern van die verschillende eigenschappen te vinden: wat is de essentie van elke familie? Dat houdt ons ook bezig als we op jacht zijn naar familietrekjes: wat wijst erop, fysiek maar ook spiritueel, dat er sprake is van familie? Het gaat om de verstrengeling van De zelfde en De Ander, want ondanks de individuele verschillen vallen tussen mijn broer, mijn zus en mij gemeenschappelijke trekjes op: die van eenzelfde verbinding, en van heel wat andere vroegere verbindingen.

Maar wat betekent een familie ‘worden’? Is dat een lijn voortzetten, of veeleer bijeenkomen onder eenzelfde dak om samen te leven, elkaar te beschermen of blijk te geven van genegenheid? Ondanks de revolutie van ‘het Huwelijk voor iedereen’ en nieuwe technologieën op het gebied van de voortplanting is het gezin altijd een fabricageobject of een samenstellingsoefening geweest. Zeker, het biologische kerngezin blijft het favoriete model binnen onze westerse samenlevingen. Maar de keuze voor een oervorm moet geen onjuiste overtuigingen bevestigen, zoals de opvatting dat gelijkenis bloedverwantschap betekent, en dat bloedverwantschap garant staat voor liefde. Het

probleem van samenwonen en dat gedurende langere tijd volhouden, met geboorten en sterfgevallen, met scheidingen en afscheid nemen, vraagt van iedere familie een essentiële, gemeenschappelijke inzet: vanaf een bepaald moment, laten we zeggen vanaf het meerderjarig worden van een kind, wordt de familie een groep die je wel of niet besluit te omarmen.

Gezin of dynastie?

Om de essentie te vinden van het concept familie, lijkt het me handig uit te gaan van de veelsoortigheid van familievormen. Is het niet praktischer te ontdekken wat blijvend lijkt, ondanks alle mogelijke veranderingen die je kunt bedenken? Deze methode is voorgesteld door de Duitse filosoof Edmund Husserl: dingen laten variëren om beter te kunnen zien wat er niet verandert en zo tot de kern te komen.³ Laten we dus op zoek gaan naar de verscheidenheid aan biologische of wettelijke familievormen. Of we het nu hebben over gekozen families of over opgelegde families, laten we eens zien wat er overblijft van de familie, als die zich maar blijft ontwikkelen naargelang de praktijken, de voortgang van het recht en de verwantschappen van onze voorkeur.

Men zegt dat de familie nooit zo van gedaante is veranderd sinds de acceptatie van nieuwe vormen van echtverbintenis en filiatie. In werkelijkheid is de ontwikkeling van de familie nooit gestopt; ze kan de verschillende vormen van verbintenis en verwantschap voortdurend afdwingen of loslaten. Een familie is geen natuurlijk gegeven en je hoeft maar naar doelbewuste vrijgezellen te kijken om te constateren dat de mens niet spontaan kiest voor een gezin. Als ik naar mijn eigen familie kijk, vind ik allerlei vormen van verbintenis: gezinnen met gehuwde ouders,

met gescheiden ouders, eenoudergezinnen, maar ook samengestelde gezinnen, er is zelfs een achterlicht met twee vaders: een biologische en een adoptievader. Hierdoor beseffen we dat de familie geen enkelvoudige, natuurlijke verbintenisvorm is. Er bestaan net zoveel manieren om een gezin te vormen als er tradities, tijdperken en sociale milieus zijn. Politieke en historische gebeurtenissen en tegenslagen in het leven beïnvloeden ons affectieve en relationele gedrag: wat dat betreft is de familie eerder een sociaal dan een natuurlijk verschijnsel.

In Frankrijk is kort na de Tweede Wereldoorlog het kerngezin (vader-moeder- kinderen) nog een onwankelbaar model. Maar in het midden van de jaren zestig zien we een stijging van het aantal echtscheidingen en een daling van de vruchtbaarheid, die op een lichte verschuiving in het patroon wijzen. Terwijl een vrouw in 1964 gemiddeld drie kinderen heeft, heeft ze er in 1976 eerder twee, of zelfs maar één. Tweede huwelijken van gescheiden mensen nemen toe, om uiteindelijk weer af te nemen vanaf 1978, een teken van een werkelijke daling van het aantal heteroseksuele huwelijken. De toename van het aantal buitenechtelijke kinderen is een ander signaal van het verval van dit systeem. Voor sociologen als Didier Le Gall en Claude Martin geeft 'het einde van het gezin' vanaf de jaren zeventig in wezen slechts een keerpunt aan in de hergroepering van de familie: het gezin verdwijnt niet, maar we stellen het op heel wat andere manieren samen.⁴

Er zijn vele redenen die de gedaanteverwisseling van het kerngezin wellicht kunnen verklaren: de feministische eis om vrouwen een andere rol toe te kennen dan die van huisvrouw en moeder, de feministische ontwikkeling waarbij het huwelijk wordt gezien als een inperking van de vrijheid, of de onverschilligheid voor de 'liefdesethiek' zoals die wordt beschreven door bell hooks.⁵ Ook het imago van de vader verandert. Zoals de so-

ciologen Nicole Lapierre, Martine Segalen en Claudine Attias-Donfut verklaren ‘was het ook nodig dat er in de achttiende eeuw een nieuwe vader zou opstaan, zodat het gevoelsleven een geaccepteerde en noodzakelijke norm binnen het gezin zou worden’.⁶ Met name één aspect valt me op, namelijk dat het individu onafhankelijk wordt en dat de relationele verwachtingen intensiveren. De familie wordt een paradoxaal thema: het is zowel een schuilplaats die vraagt om affectieve relaties, als een kader waarvan we ons proberen te ontdoen om onafhankelijk te worden.

Wat voor veranderingen er ook plaatsvinden, in de ogen van de anderen en maatschappelijk gezien betekent deel uitmaken van een gezin vaak dat onze plaats in de groep duidelijk is: je bent de oudste of de jongste, ouder of kind, of allebei, enzovoort. Ook de manier van nalaten heeft verschillende kanten. Soms valt afstamming samen met de overdracht van goederen: in Frankrijk kan een vader tot de Revolutie zijn bezittingen en zijn erfdeel alleen overdragen aan de oudste zoon. In de zestiende en zeventiende eeuw is de familie meer een hechte clan die zich in logisch verband uitstrekt in de tijd (generaties), in een netwerk (door vertakkingen) en in de ruimte (dorp of stad waarin zij is gevestigd).

Wat meteen opvalt is een forse scheidslijn tussen de familie uit het Ancien Régime (de periode tussen de late middeleeuwen en de Franse Revolutie) en de moderne, eigentijdse familie: aan de ene kant de ‘famille-lignée’ (een familie van nakomelingen), aan de andere kant de ‘famille-foyer’ (een huiselijke familie). ‘Lignage’ is de kunst van het trekken van een lijn in een perceel bos voor het kappen. Vanuit dit gezichtspunt verlegt en be-

stendig een nakomeling de familielijn, terwijl ze zich tegelijkertijd onderscheidt van andere lijnen. Vanaf de achttiende eeuw en meer nog in de latere eeuwen is de familie minder de beheerder van een familielijn dan een geheel dat streeft naar onderlinge affectie. Volgens Edward Shorter⁷, een antropoloog die zich heeft verdiept in het verschijnsel familie, kent de familie uit het Ancien Régime ‘de persoon volgens het geboorterecht zijn plaats toe in de maatschappij (ongeacht zijn verdiensten, zijn werk, zijn persoonlijke competenties) door hem definitief een rang, een erfenis en een identiteit na te laten’.⁸

De familie van na de Revolutie en die van nu wil warmer en meer verbonden zijn. Maar we mogen niet vergeten dat de familie daarnaast de opdracht heeft de banden met vorige generaties te handhaven en het idee van de familieband aan te houden, ofwel door te trachten het familiegoed door te geven, ofwel door te proberen de affectieve verwantschappen te behouden. De eerder geciteerde sociologen merken op dat de ‘ononderbroken familiebanden’ soms tot drie generaties ongeschonden zijn waar te nemen.⁹ Toch lijkt zich een bepaalde evolutie te voltrekken die te maken kan hebben met de groeiende betekenis van affectie: het moedergevoel wordt essentieel, amoureuze en erotische gevoelens tussen man en vrouw zijn bepaald geen uitzondering meer, en de zoektocht naar geluk verdringt geleidelijk het streven dat enkel en alleen is gericht op het nakomelingschap en het doorgeven van bezit. Het heeft ook te maken met de verandering van de tijd: de aandacht voor het individu neemt toe, en daarmee de concentratie op het heden in plaats van de interesse voor het verleden van de voorouders en voor het toekomstige nageslacht van dit individu.

Ondanks de culturele patronen die families onbewust beïnvloeden, zelfs wanneer ze beweren geleid te worden door de

spontaniteit van gevoelens – en niet door conformiteit aan sociale en gendernormen –, drijft de drang naar individualiteit en emotionele beleving mensen ertoe om de familie te zoeken als thuisbasis. Vanaf de achttiende eeuw en de komst van de romantiek presenteert het kerngezin zich inderdaad als een plek waar gevoelens een rol spelen. Het individu voelt zich minder gehouden aan één starre rol dan aan een gevarieerde, wisselende positie. Zijn identiteit hangt voortaan minder af van de herkomst van zijn familie en zijn bloed¹⁰ dan van de verschillende rollen die hij vindt in zijn thuis en in romantische misleidingen. Terwijl het Ancien Régime veeleer probeert het nageslacht in stand te houden ‘door van ieder kind een “nuttig goed” in dienst van de gemeenschap te maken’, zoals Edward Shorter beweert, draait de moderne maatschappij de gang van zaken om.¹¹ Het kind en vervolgens de adolescent heeft niet slechts één rol, die van erfgenaam of van echtgenoot, maar zal ook die van leerling, werknemer, vriend, vriendje, enzovoort innemen. Kortom: het gezin wordt een startpunt voor het kind om zijn gezin te vormen en zijn leven te gaan inrichten.

Natuurlijk bestaan er ook nu nog families die als enig doel hebben te zorgen voor nageslacht en voor bezit dat ze kunnen nalaten. En zelfs in families zonder deze doelstelling is het niet vanzelfsprekend dat begrippen als nalaten, erfenis en onbewuste invloed van de ouders geen rol meer spelen. We moeten ook in het oog houden dat deze verandering zich geleidelijk voltrekt en niet in één keer. In de romantische literatuur vinden we nog sentimentele verhalen over verhoudingen die stranden doordat kinderen het gebod van hun vader aan hun laars lappen om een relatie aan te gaan met iemand uit dezelfde sociale klasse. In *Adolphe* van Benjamin Constant, verschenen in 1816, heeft de hoofdpersoon een vrije verhouding met Elénore, een sociale kneus die tien jaar ouder is dan hijzelf. Hij

ontkomt er niet aan dat zijn vader deze schandalige verhouding afkeurt.

Maar wat langzaam maar zeker wel onderuitgaat, is de indeling nakomelingschap – bloedband – nalatenschap, ten gunste van een nieuwe orde: huis – familie – kinderen. Tijdens de Franse Revolutie wordt gestreefd naar een betrekkelijke gelijkheid (tussen mensen) en groeit de wens tot autonomie van het individu. De revolutionairen voeren de echtscheiding in, evenals de gelijkheid van broers en zussen bij erfenissen. Bij latere plannen worden bepaalde voorstellen genuanceerd en wordt het principe van ‘*quotité disponible*’ (beschikbaar gedeelte) ingevoerd, zodat een ouder een extra deel kan toekennen aan een van de erfgenamen. In de tweede helft van de negentiende eeuw verschijnen nieuwe eisen waar vooral vrouwen zich sterk voor maken.

De eerste feministen komen voorzichtig in opstand tegen de scheiding van de publieke ruimte die is gereserveerd voor mannen – die van het werk en de politiek – en de privéruimte die bestemd is voor vrouwen – die van het gezin en het huishouden. In *Appel d’une femme au peuple sur l’affranchissement de la femme* richt Claire Démar zich in 1833 tot de burgers uit haar tijd met de oproep de vrouw te bevrijden van haar slaafse rol ten opzichte van de man, en haar te laten meewerken aan het opstellen van wetten: ‘Het wordt tijd dat de vrouw eindelijk eist dat ze recht heeft op bezit, dat ze kiesrecht opeist en recht op vrije en spontane instemming, niet alleen binnen de familie, maar ook in het stadsbestuur en in de regering van het koninkrijk.’¹²

De scheiding van openbaar en privé is des te schadelijker

omdat daardoor vrouwen geen erkenning krijgen voor hun werk, en ook niet voor hun steun aan het werk van de man, als ze thuis een eindeloze huishoudelijke dienst draaiende moet houden. Tijdens de revolutie van 1848 eisen de vrouwen ook vrije toegang tot de arbeidsmarkt, evenals deelname aan het kiesrecht, omdat ze financiële autonomie als de sleutel tot emancipatie zien. De feministen van rond 1800 vinden dat ze zelf hun stem wel kunnen uitbrengen, daar hebben ze hun echtgenoot of het gezinshoofd niet voor nodig.

Dat we verbonden zijn door het huwelijk of door familiebanden betekent dus niet dat we precies dezelfde sociale, economische en politieke belangen hebben. En het feit dat ik een vrouw ben wil niet zeggen dat mijn belangen behartigd moeten worden door mijn vader of mijn echtgenoot, en het is ook niet rechtvaardig dat ik niet profiteer van mijn eigen rechten. Het feminisme maakt het juiste, maar pijnlijke gegeven zichtbaar dat een familie niet per se een gelijksoortige groep is die met één stem spreekt. Dit wordt trouwens geheel en al erkend door de wetgever, die weigert het begrip ‘rechtspersoon’ toe te kennen aan een familiegroep, omdat niet verzekerd kan worden dat dit een groep is met gemeenschappelijke belangen.

Een familie met duizend gezichten

De hedendaagse familie is dus minder eenvormig dan de gezinnen aan het eind van de middeleeuwen of tijdens het Ancien Régime. Ondanks hun vele vormen houdt één gemeenschappelijk punt stand: de aanspraak op vrijheid, autonomie en genegenheid. Kinderen zijn niet alleen economische investeringen of herinneringen aan hun voorouders; daarvan getuigt de vrij recente trend kinderen niet meer noodzakelijker-

wijs de voornaam te geven van een voorouder om die te doen ‘herleven’, maar de naamgeving aan nakomelingen over te laten aan de verbeelding en de vrijheid van de ouders.

Volgens de socioloog François de Singly kunnen we twee periodes onderscheiden in de westerse familiegeschiedenis. In de eerste periode, die zich afspeelt tot in de jaren zestig van de vorige eeuw, wordt het individu steeds onafhankelijker van de politieke invloed en die van het beroepsleven; iemand valt niet meer helemaal samen met zijn werk en zijn politieke standpunten. In een tweede periode, vanaf de jaren 1960, worden de individuele gevoelens belangrijker ten opzichte van de rol die is vastgesteld door de familie: we willen een persoon zijn, en vervolgens deel uitmaken van groepen. Voortaan is de familie niet meer één geheel waarbinnen de afzonderlijke leden soms blijk geven van verschil. Ze is vooral een raamwerk dat individualiteiten en ongelijkheden tracht te verbinden. Binnen de familie kan ieder lid achtereenvolgens verschillende rollen vervullen (leerling, ouder, werknemer, enzovoort), die gezamenlijk of door ieder afzonderlijk worden uitgevoerd. We willen ‘samen vrij zijn’, volgens de mooie formule van de socioloog. Binnen het individualisme van de tweede moderniteit is het dus niet genoeg je te ontworstelen aan bevoogding, maar wordt een band gesmeed tussen de individuen die graag samen tijd doorbrengen en zich tegelijkertijd niet te veel door elkaar laten dwingen.

Al legt het politieke debat en dat van de media het accent op de revolutie die zich ‘le Mariage pour tous’ ten doel heeft gesteld, mij valt op dat een groot aantal familiestructuren al bestond ruim voordat het huwelijk algemeen werd. Vóór de ongekende revolutie van het homohuwelijk, vóór het systeem van de voortplanting onder medische begeleiding en zelfs die van het draagmoederschap was het al denkbaar twee vaders of twee

moeders te hebben door middel van adoptie: een biologische ouder en een adoptieouder.

Je hoeft niet echt naar de andere kant van de wereld te reizen om verrassende familiestructuren te ontdekken. Als we de grote samenspraak van *De Staat* van Plato lezen, vinden we Socrates verwickeld in discussies over justitie, schoonheid of het goede. Op zoek naar de beste bestuursvorm, geeft hij ons zijn bijzondere visie op de huwelijksverbintenis en op de opvoeding van kinderen: 'De vrouwen van onze wachters zullen tot ieders beschikking staan: geen enkele vrouw zal met geen enkele wachter samenwonen; ook de kinderen zullen van iedereen zijn en de vader zal niet weten wie zijn zoon is, de zoon niet wie zijn vader is.'¹³ Met andere woorden: al kunnen een vrouw en een man allebei aanspraak maken op openbare ambten in de Stad, geen van beiden wordt meer geschikt geacht om zich met de kinderen bezig te houden. Socrates gaat evenwel nog verder: het is niet gezegd dat de verwekkers zorg voor hen moeten dragen, de staat moet garant staan voor hun opvoeding. Zo wordt onderscheid gemaakt tussen de biologische en de sociale band.

Tijdens het lezen van antropologische¹⁴ en etnologische werken heb ik kennis kunnen maken met reële praktijken van verbintenis en verwantschap die wezenlijk anders zijn dan die van een kerngezin. De stam van de Nuers in Soedan bijvoorbeeld, die is bestudeerd door Edward Evans-Pritchard, houdt er originele verwantschapsriten op na, zoals die van het spookhuwelijk. Wanneer een man sterft, kan zijn familie hem toch laten trouwen met een vrouw die op die manier een wettelijke en een vervangende echtgenoot heeft.¹⁵ De kinderen hebben twee vaders en leren hun plaats in te nemen in de familiegenealogie van hun maatschappelijke en hun biologische vader. Het exotisch cachet van het spookhuwelijk is nogal betrekkelijk

Voor iedereen die familiebanden beter wil begrijpen.

Biologisch of geadopteerd, groot of klein, liefdevol of juist beladen met conflicten: iedereen heeft een familie. In *Familie* onderzoekt Sophie Galabru de essentie van deze relaties, zonder de moeilijke en pijnlijke vragen uit de weg te gaan, en brengt helderheid in de complexiteit ervan.

Galabru baseert zich op jeugdherinneringen, klassieke filosofie, recente sociologische studies en inspiratie uit film en literatuur. Ze biedt een verfrissend en bevrijdend perspectief op de betekenis van familie en laat zien waarom deze banden – in welke vorm dan ook – zo waardevol zijn.

‘In haar boek belicht Galabru onderwerpen die elk familielid raken.’ – Radio France

SOPHIE GALABRU is doctor in de filosofie en geeft les aan de Sorbonne. *Familie* is het eerste werk van haar dat in het Nederlands verschijnt.

th ten have

WWW.UITGEVERIJTENHAVE.NL NUR 730

9 789025 912888 >